

УДК 630*17:232. 475.4.

Мостов'як І.І., Шлапак В.П., Музика Г.І., Собченко В.Ф. (Україна, Умань)

БОТАНІЧНІ САДИ І ПАРКИ ЯК ОСЕРЕДКИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ І ОСВІТИ

Садово-паркова освіта та проблеми підготовки фахівців потребують істотного вдосконалення [2]. За останні тисячоліття людством накопичено великий досвід у садово-парковому мистецтві. За цей час церковні служителі, облаштовуючи церковні та монастирські двори, а імператорські, царські та аристократичні родини — свої палаци й садиби, створили безліч неповторних садів та парків, які нині можна систематизувати за типами відповідно до стилю, пануючого в ту чи іншу епоху розвитку людства. Основними типами садів і парків є: терасні — з розміщенням ділянок на різних рівнях, зі східцями і каскадами; регулярні “французькі” — з боскетами, партерами і водоймами правильних геометричних форм, променевими доріжками; пейзажні “англійські” — з імітуючими природні ландшафти живописними композиціями, де є галявини, звивисті і рельєфні доріжки, річки й озера; мініатюрні сади стародавніх Греції і Риму; японські сади — символічні композиції з води, рослин і каменю [6].

Найбільш відомими шедеврами паркобудівництва Європи минулих століть [1] визнано сад Бальбі у Флоренції (Італія), парк Сан-Сусі у Потсдамі (Німеччина), палацовий парк у Версалі (Франція) та Національний дендрологічний парк „Софіївка” (Україна). Досить відомі Санкт-Петербурзькі палацові комплекси (Росія) [8]. В Україні знаними взірцями садово-паркового мистецтва, окрім парку „Софіївка” вважають Державний Нікітський ботанічний сад, дендрологічні парки “Олександрія”, “Тростянець”, “Веселі Боковеньки”, магнатьські палацові парки Західної України та інші [4]. Переважна більшість об'єктів садово-паркового мистецтва на території колишньої царської Росії будувалася фахівцями з Італії, Франції, Польщі. Однак у XVII–XVIII століттях обсяги будівництва таких об'єктів різко зросли так, що виникла потреба у вітчизняних спеціалістах. Для їх підготовки в Одесі на базі Імператорського ботанічного саду в 1844 році було створено Головне училище садівництва [7]. У 1859 році Головне училище садівництва переводиться з Одеси в Умань. Головним аргументом цього рішення було те, що в Умані для садово-паркової освіти могли залучатись класичні ландшафтні композиції „Софіївки”. Нині на базі бувшого училища функціонує Уманський державний аграрний університет, студенти якого опановують навички садово-паркового будівництва на прикладі „Софіївки”, проводять наукові дослідження, навчальну і виробничу практики. На початку XX століття відбулися кардинальні зміни в політично-суспільному житті царської Росії, змінився державний устрій. Частина монастирів, магнатьських маєтків та садіб, які були осередками садово-паркового мистецтва та акліматизації рослин, було знищено, а решту занедбано. Зникла сама потреба в підготовці кадрів за спеціальністю “садівництво” або “садово-паркове господарство” чи “озеленення”. У роки повоєнної відбудови розв'язувались переважно економічні завдання, однак у 1960–70 роках інтерес до екологізації міст починає зростати, хоча задачі садово-паркового господарства переважно зводились до озеленення житлових та виробничих територій з метою покращення мікроклімату, зближення забудов з природою. Було створено мережу зеленбудів, комунгоспів та інших господарств в обов'язки яких входило озеленення населених місць, а відтак знову з'явилася потреба у підготовці фахівців. У 1991 році в Україні відбулись економічні й соціальні зміни. З'явився прошарок заможних людей, які розпочали будівництво котеджів, палаців, офісів, садіб, парків. Виникла потреба у висококваліфікованих фахівцях садово-паркового мистецтва. Починаючи з середини 1990-их років потреба у фахівцях за даним профілем настільки зросла, що невдовзі з ініціативи вузів відкрились спеціальності і спеціалізації у 22 вузах України, в тому числі і в Уманському державному аграрному університеті, але ці вузи підпорядковані різним міністерствам і відомствам. Все вищезазначене свідчить про те, що в зв'язку з потребами у фахівцях садово-паркового господарства та розширенням кола питань, які повинен розв'язувати майбутній фахівець, необхідно збільшити не лише їх кількість, а й змінити якісну структуру їхньої підготовки. Потрібно уточнити об'єкти і види робіт (посад) підприємств зеленого будівництва чи інших, а також змінити методи їх навчання. Кажучи про “модель” фахівця садово-паркового господарства, якого потребує Україна, необхідно уточнити номенклатуру спеціальностей і профілі спеціалізації. Справа у тому, що в другій половині XX століття лісові вузи переважно готували інженерів лісового господарства і лише до 20% студентів отримували фах інженера лісового господарства за спеціалізацією озеленення населених місць. Проте і нині окремі вузи не визначились як з освітньо-

кваліфікаційним рівнем, так і з кваліфікацією. Так, Львівський НЛТУУ та ННІ з лісового господарства і садово-паркового господарства НУБПУ, як найстаріші вузи з підготовки таких фахівців, готують їх за кваліфікацією — магістра садово-паркового господарства, а Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини — вчитель біології, валеології, основ екології, організатор садово-паркового господарства, тоді ж як Уманський державний аграрний університет — магістра садово-паркового господарства.

Як природна, так і культурна рослинність це складний екологічний комплекс, що потребує від працюючого з ним фахівця фундаментальних загально-біологічних та екологічних знань. Тому ми вважаємо, що при підготовці студентів потрібно розширити об'єм знань з біології й екології, а також реорганізувати викладання окремих дисциплін (хімії, фізики, вищої математики та інших) або обмежити вивчення загальних основ, надаючи їм професійного спрямування (біохімії, агрохімії, біофізики тощо) уникаючи повторення курсу середньої школи та паралелізм у викладанні суміжних дисциплін. При цьому підсилити вивчення біологічних дисциплін (ботаніки, лісознавства, фізіології рослин, селекції, генетики та декоративного розсадиництва). Немале значення для майбутнього фахівця має розуміння та вміння володіти елементами образотворчого мистецтва. У зв'язку з цим, цілком виправданим було б введення співбесіди з малювання для абітурієнтів, а також з техніки рисунку та креслення. Практикою встановлено, що молоді фахівці недостатньо ознайомлені з особливостями виробництва й управління та проектування об'єктів зеленого будівництва. Для скорочення витрат часу на адаптацію молодого фахівця у конкретних виробничих умовах, на нашу думку, потрібно за два роки до закінчення вузу визначитись з напрямком подальшої роботи, і бажано вибрати ті НДІ, дендропарки, ботанічні сади чи інші підприємства, де знання фахівця будуть затребувані. При цьому організація цілеспрямованого дипломного проектування та виробничої практики в подальшому допоможе підготувати студента до виконання конкретних посадових обов'язків на виробництві. На нашу думку, всі вузи, які зайняті підготовкою фахівців садово-паркового господарства, повинні готувати не лише інженерів чи організаторів садово-паркового господарства чи ландшафтної архітектори, а фахівців широкого профілю — магістра зеленого будівництва. Нині масштаби проектування, будівництва й експлуатації об'єктів ландшафтної архітектури в Україні настільки зросли, що потребують негайного вирішення проблеми підготовки фахівців і забезпечення цього напрямку господарювання відповідною технікою, технічним обладнанням та базами для практичної підготовки. Серед невирішених проблем, особливо непрофільних вузів, є механізація садово-паркових робіт. Державні та приватні підприємства озеленувального напрямку значною мірою забезпечені сучасною високопродуктивною технікою. Однак, як вузи, так і навчально-дослідні господарства не забезпечені у достатній кількості машинами, механізмами, обладнанням та приладами. Деякі кафедри і виробничо-дослідні господарства мають у своєму розпорядженні застарілі, непридатні для експлуатації машини й механізми. Відповідно молоді фахівці слабо знають нову техніку, яка використовується у провідних садово-паркових господарствах та озелененні. Це серйозний пробіл підготовки кадрів. Вирішити його можна шляхом залучення студентів на стажування і практику у кращі ботанічні сади і парки для знайомства не лише з найновішою технікою, але й з перспективами її розвитку на найближчі роки. Виходячи з цього вузи повинні встановити більш тісний контакт з науково-дослідними інститутами профільного забезпечення. Окремого розв'язання потребує проблема базових господарств. Це можливо за рахунок інтеграції ботанічної і дендрологічної науки й освіти. Прикладом такої інтеграції є тісні зв'язки викладачів, науковців і випускників різних років Уманського державного університету з науковцями Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України. З одного боку, з розвитком садово-паркового господарства постійно зростає потреба в спеціалістах, а з іншого, з різних причин велика частина випускників садово-паркового напряму, не потрапляють на державні підприємства зеленого будівництва, як через відсутність матеріальних стимулів і нормальних житлово-побутових умов для молодих спеціалістів, розрізненість відомств, які готують фахівців, а також відсутність єдиної державної програми з організації озеленення міської та сільської місцевості, планового озеленення територій приватних садиб. Цей вид діяльності державою залишений на самовивживання. Внаслідок цього до 60% випускників НЛТУУ і НУБПУ працюють не за фахом, а 15–70% часу фахівцем витрачається на некваліфіковану працю, роботу не за профілем і навіть не на профільних посадах. Ще менша частка працевлаштованих за фахом серед випускників інших вузів. Вирішення цієї проблеми стримується не лише відсутністю належного її розуміння, а також тим, що управління вузами, які зайняті підготовкою фахівців, доручено різним відомствам і не координується державою. Так, наприклад, НЛТУУ підпорядковується Міністерству освіти і науки, НУБПУ — Кабміну України,

а Уманський ДАУ — Міністерству аграрної політики тощо. Відсутній щорічний розподіл випускників, заявки на молодих випускників садово-паркового господарства подаються до деканатів самим випускникам без обліку потреби в них, а здебільшого формального отримання диплома. Про неповноцінне використання можливостей садово-паркового господарства засвідчує факт відсутності у планах наукових досліджень багатьох вузів тематики з проблем садово-паркового господарства або питома вага цього напрямку дуже мала, тоді як у діючих планах Міністерств та відомств України участь вузівських учених в наукових розробках зовсім не передбачена. Відкриття спеціальностей і спеціалізацій з садово-паркового господарства не завжди підкріплюються належною базою для практики та відповідним кадровим забезпеченням. Переконливим прикладом може служити у м. Львові НЛТУУ, тут на лісогосподарському факультеті є добре забезпечені спеціалістами кафедри, на яких працюють професори і доктори наук, доценти і кандидати наук, а також багато інших кваліфікованих співробітників, створені унікальні музеї та лабораторії, є ботанічний сад. Львів насичений десятками знаних об'єктів садово-паркового господарства, чого не можна сказати про наявність практичної бази для студентів даного профілю в Луганському чи Дніпропетровському університетах та інше. На нашу думку, також необхідно організувати та систематично проводити перепідготовку фахівців садово-паркового господарства і не лише організувати спеціалізовані курси підвищення кваліфікації, а й спеціальні факультети підвищення кваліфікації, сітку яких доцільно створити при вузах, що мають об'єкти садово-паркового господарства. Так, наприклад, в Уманському державному аграрному університеті, який є праобразом заснування та розвитку садівничої справи з 1859 року в царській Росії, має достатній досвід у підготовці фахівців садово-паркового господарства та знаходиться на території всесвітньовідомого дендрологічного парку “Софіївка” НАН України, який є видатним пам'ятником садово-паркової архітектури кінця XVIII – початку XIX століть світового значення, пам'ятка паркобудування й архітектури України, занесений до Державного реєстру національного культурного надбання, музей природи і садово-паркового мистецтва. Необхідність підвищення кваліфікації викликана тим, що отриманої у вузі фахової інформації й раніше вистачало лише на 7–10 років, а нині з масовим напливом науково-технічної інформації — не більше, як на 3–5 років. Випускник вузу повинен мати фундаментальну науково-технічну підготовку і здатність до систематизації різної інформації, володіти навичками самостійної роботи і бути готовим подати технічну, економічну і навіть психологічну оцінку виробничій ситуації. Оскільки наразі обсяг отриманих у вузі знань, як з окремих дисциплін, так і в цілому зі спеціальності “садово-паркове господарство”, не завжди відповідає потребам сучасного рівня, а темпи розвитку науки і техніки в подальшому будуть зростати, з'явилася потреба у розробці нової “моделі” фахівця садово-паркового господарства широкого профілю. Під “моделлю” магістра садово-паркового господарства широкого профілю потрібно розуміти магістра, який володіє широким діапазоном знань і навиків, які відповідають рівню науково-технічного розвитку галузі на відповідний перспективний період. Формування “моделі” магістра садово-паркового господарства безперечно повинно передбачати прогноз науково-технічного розвитку галузі, а також визначення сфери діяльності магістрів і вимог виробничих замовників до них. Отже, фахівець садово-паркового господарства повинен знати теорію й вміти виконувати всі види робіт, які належать до сфери управління підприємствами зеленого будівництва, ботанічних садів та дендрологічних парків. Це можливо лише за наявності організації і кваліфікованому веденню об'єктів існуючого садово-паркового господарства, рівень розвитку якого, без сумніву, залежить від забезпечення спеціалістами. Саме від фахівців багато в чому залежить ефективність садово-паркових господарств, кваліфікація кадрів в навчально-дослідних інститутах, а також темпи економічних, культурних і соціальних перебудов не лише в зеленому будівництві, а і в організації на базі об'єктів садово-паркового господарства організованого туризму, який може стати вагомим елементом екологічного й естетичного виховання і джерелом зміцнення фінансової стабільності держави. Здійснення цих завдань вимагає відповідних знань не лише з будівництва та ландшафтно-архітектури, а й з біології та екології декоративних рослин, фітоценотичних особливостей різних компонентів садово-паркових фітоценозів, декоративної характеристики видових, родових та флористичних комплексів, які вже давно знайшли широке використання у озелененні міст і сіл, реконструкції і будівництві ботанічних садів та парків. Головною відмінною паркового рослинного угруповання від природного є наявність художнього образу, суть якого у формуванні найвиразніших рослинних композицій. Настав час реалізації у сучасному розумінні ідей Л.І. Рубцова [5], який наголошував, що садово-парковий ландшафт повинен бути виток мистецтва, де все має бути підпорядкованим таким же закономірностям, які лежать в основі художньої

творчості. Нинішні вимоги до садово-паркових композицій збігаються з класичними і доповнюються еколого-виховною й просвітницькою функціями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. — СПб: Изд. дело, 1990. — Т. 60. — С. 955–956.
2. Косенко І.С., Шлапак В.П. Садово-паркова освіта та проблеми підготовки фахівців // Матер. XII з'їзду Укр. бот. тов. Ред. кол.: Ситник К.М. (відп. ред.) та ін. — Одеса, 2006. — С. 530–531.
3. Кузнецов С.І, Клименко Ю.О. Паркознавство як біоекологічна основа паркобудівництва // Інтродукція рослин. — К.: Академперіодика, 2003. — № 1–2. — С. 131–141.
4. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць: Підручник. — Львів: Світ, 2005. — 456 с.
5. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. — К.: Изд-во АН УССР, 1956. — 212 с.
6. Советский энциклопедический словарь / За ред. А.М. Прохорова. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — С.1170.
7. Софронов М.Е. Уманское училище садоводства и земледѣлія. — СПб.: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1910. — 80с.
8. Юдина Н.А. 100 великих заповедников и парков. — М.: Вече, 2002. — С. 87–96.